

ostala raskrižjem kulturnih interferencija i mostom za dodire na raznim područjima duhovnog, intelektualnog i umjetničkog stvaralaštva« (1).

MARIJA-ANA DÜRRIGL

ЗДЕНКА РИБАРОВА – ЗОЕ ХАУПТОВА: *Григоровичев паримејник. I. Текст со критички апарат*. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1998, стр. XVIII + 452.

Prema riječima autorica ova knjiga predstavlja samo prvi dio edicije, a kao drugi obećava se knjiga koja će sadržavati detaljnu jezičnu i paleografsku analizu *Grigorovičeva parimejnika*, pa će na temelju toga moći i točnije odrediti vrijeme njegova pisanja. Na taj način bi se zaokružilo ovo značajno izdanje s obzirom na to da je ovaj kodeks najstariji, bar dosad poznati, prijepis prijevoda parimejnika na jedan slavenski jezik.

Parimejnik je liturgijska knjiga pravoslavne crkve, koja je do XIV., a ponegdje i do XVI. stoljeća bila u uporabi kao samostalna knjiga i vrlo je važan liturgijski priručnik. Njeno značenje za proučavanje ćirilometodske baštine je u tome što parimejnik uz drugi materijal sadrži pretežno tekstove iz *Starog zavjeta*, a kao utvrđenu znanstvenu činjenicu uzima se mišljenje da je parimejnik preveden još u Velikoj Moravskoj, te da ga je preveo Metodije.

Po dosadašnjem datiranju *Grigorovičev parimejnik* stavlja se na konac XII. ili početak XIII. st., i po tome je jedan od najvažnijih spomenika relevantnih za rješavanje pitanja fizionomije prvotnog ćirilometodskog arhetipa i njegove kasnije evolucije.

Na temelju znanstvenih istraživanja danas su se iskristalizirale tri grupe parimejnika indirektno povezanih sa zajedničkim protografom. Prvu grupu predstavlja *Grigorovičev*, a drugu *Lobkovski* (odnosno *Hludov*) *parimejnik*, koji se opet grana na južnoslavensku i rusku grupu parimejnika, prvu uz *Lobkovski* predstavljaju srpski parimejnici, a na čelu druge, ruske grupe stoji *Zaharijev parimejnik*. Temeljem ovih saznanja autorice su se opredijelile da pri izdavanju *Grigorovičeva parimejnika* kao paralelne tekstove uporabe upravo *Lobkovski* i *Zaharijev parimejnik*, jer se na taj način, manje-više, dobiva dobar uvid u sve tri grupe parimejnika, te se tako, u određenoj mjeri, može pratiti i razvoj parimejnika, a daljom usporedbom i rekonstruirati protograf.

Radi rekonstrukcije potpunog teksta parimejnika krajem XIX. st. R. Brandt počeo je postepenu realizaciju toga ambicioznoga projekta u ediciji »Чтения в императорском обществе истории и древностей российских«, oslanjajući svoj rad upravo na *Grigorovičev parimejnik*, te je izdao dio kodeksa u četiri nastavka, ali je rad, zbog raznih vanjskih okolnosti prekinut na 49. 1. 22. retka *Grigorovičeva parimejnika*.

Odlomci i pojedine stranice *Grigorovičeva parimejnika* objavljujane su i ranije: prvo je šest stranica objavio Buslajev, zatim I. I. Sreznjevski, te Karski, dok je Lavrov u svojim djelima donio nekoliko snimaka, kasnije još Mošin, Despodova, Slaveva i Tihomirov (sva su djela u kojima su objavljeni spomenuti snimci uredno registrirana u bibliografiji uz *Uvod*).

Kako je vidljivo, autorice ovog izdanja uzimajući kao paralele tekstove *Lobkovskoga* i *Zaharijeva parimejnika* slijede ranija izučavanja, koja ova dva parimejnika uz *Grigorovičev* uzimaju za predstavnike različitih tipova teksta parimejnika, koji uza svu svoju različitost ipak predstavljaju nastavak prijevoda koji je u svojoj osnovi bio jedinstven, te tako daju dovoljno podataka za pretpostavljeni tekst arhetipa, a uz to se takvim načinom predstavljanja *Grigorovičeva parimejnika* u izvjesnom smislu kontinuiraju i Brandtov rad.

Pri izboru paralelnih tekstova autorice su se oslanjale i na istraživanja Jovanović–Stipčevićeve koja se posebno bavila klasifikacijom tekstova parimejnika, te je pri tom odredila tipove parimejnika na temelju razlika u tzv. »cvjetnom ciklusu«, prema čemu se i u njenoj klasifikaciji profiliraju tri grupe tekstova, koje opet predstavljaju *Grigorovičev*, *Lobkovski* i *Zaharijev*, mada ona kao reprezentanta treće grupe mjesto *Lobkovskoga* stavlja *Beogradski parimejnik*, bez obzira što nije najstariji, s obrazloženjem da najbolje predstavlja najstariji sastav u dotičnoj grupi, s čime se autorice očito nisu složile.

Očito je, međutim, da je za sva izučavanja i na području tekstologije, kao i lingvistike, neophodno objavljivanje integralnih tekstova, čega su se kao mučnog i zahtjevnog posla prihvatile autorice ove knjige. Unatoč činjenici da je u ranijim radovima koji su se bavili *Grigorovičevim parimejnikom* ponešto pisano o nekim jezičnim i ortografskim osobinama, pa i o iluminaciji, ipak ne postoji detaljan lingvistički opis, te iako je ovaj spomenik često uporabljiv u raspravama, ipak nije dovoljno poznat.

U ovoj, prvoj knjizi autorice daju i osnovne podatke o kodeksu; spomenik nije u potpunosti sačuvan, te ima samo 104 lista veličine 23 x 17 cm, a i od toga su neki listovi u lošem stanju i samo djelomično očuvani. *Parimejnik* se danas nalazi u Ruskoj državnoj biblioteci u Moskvi pod signaturom *M1685 (Grig 2)*,

a potječe iz rukopisne zbirke V. I. Grigoroviča, koji je ovaj dragocijeni rukopis pronašao u srpskom manastiru Hilandar u Atosu u vrijeme svoje turneje po europskoj Turskoj (1844–45), a za šire podatke autorice upućuju na literaturu. Rukopis je davno poznat jer je sam Grigorovič o njemu pisao već 1848. i 1852., kad je dao i kratak pregled njegovih jezično-ortografskih osobina.

Budući da se u ovoj knjizi radi o kritičkom izdanju integralnog teksta ovog spomenika, autorice su se potrudile da u uvodnom tekstu detaljno izvijeste o principima kojih su se držale pri ovom izdanju; posebno za osnovni tekst, potom za kritički aparat, te anekse, a tih su se izloženih principa i strogo držale pri obradi. Na žalost nedostaje makar poneki snimak originala, što bi ne samo omogućilo uspoređivanje s transkriptom, nego bi upotpunilo i opći utisak o rukopisu.

Već smo rekli da je objavljen integralni tekst cijeloga rukopisa bez obzira na djelomično Brandtovo izdanje prvih 49 listova, što je bilo i neophodno kako bi spomenik bio dostupan u cjelini, a pored toga Brandtovo je izdanje rađeno s drugim ciljem, pa je on u tom smislu i više intervenirao u Grigorovičevu tekstu. No u njegovu je izdanju dan vrlo važan i obuhvatan kritički aparat, u kojemu su navedene varijante iz čak 15 rukopisa, mada pretežno iz ruskih, čak iz nekih tiskanih parimejnika i iz kasnijeg vremena, te samo jedan makedonski crkvenoslavenski, a tek u produženju dodao je i varijante iz srpskog *Beogradskog parimejnika*. Autorice su se, naravno, poslužile Brandtovim izdanjem, te kažu da im je bio naročito od velike pomoći pri čitanju oštećenog teksta.

Osnovni je tekst vjerno preslikan prema rukopisu originala, prenosi se stranica na stranicu i redak na redak, a u tekstu su vršene tek minimalne intervencije, te se ne razrješavaju ni kratice, jedino se ligature razvezuju bez posebnih oznaka, te se, također, rastavljaju zajedno napisane riječi. Međutim, nije sasvim jasno je li u cjelini tekst *scriptio continua*, ili se radi samo o pojedinim slučajevima. Čuva se i originalna interpunkcija, te nadredna slova i znaci ostaju na svom mjestu, a ukoliko je pisar napravio koju korekciju, uzima se njegova posljednja verzija, dok se prvotni oblik, ukoliko se može ustanoviti, stavlja u kritički aparat. Haplografije se označuju titlom, inicijali i crvena zaglavljaju pišu se većim slovima. Razure se označavaju uglatim zgradama, a po potrebi se i komentiraju, dok se teško čitljiva mjesta stavljaju u okrugle zgrade. Listovi koji su samo djelomično sačuvani nisu dopunjavani u osnovnom tekstu nego je pretpostavljeno čitanje dano u kritičkom aparatu. Paginacija prema originalu dana je u desnom gornjem uglu, a jedino je promijenjen redoslijed četiriju listova koji su bili ispremiješani prilikom uveza, te su stavljeni na prava mjesta s

novom odgovarajućom paginacijom. Paginacija knjige je u sredini donje margine, a svaki je peti red označen s desne strane osnovnog teksta.

Autorice naglašavaju da su marginalije koje su u neposrednoj vezi s tekstem dane približno na istom mjestu, dok su zapisi stavljeni u kritički aparat. Velika je pomoć u čitanju, a naročito u uporabi kritičkog aparata što je čitav biblijski tekst podijeljen i označen prema *Septuaginti*, a ukoliko se u *Grigorovičevu parimejniku* pojave razlike u numeraciji stihova, one su u zagradi. Biblijske oznake teksta na svakoj stranici redovito su upisane na gornjoj margini osnovnog teksta lijevo, odgovarajućom kraticom za knjigu i stih, a oznaka za stih unesena je i u osnovni tekst parimejnika na odgovarajuće mjesto, a na isti su način označeni i stihovi iz *Psaltira*. Ostali dijelovi parimejnika (tropari, antifone) čitaju se u samom tekstu na danom mjestu. Iako se kratice ne razriješavaju, one su mahom najuobičajenije i ne predstavljaju poteškoće u čitanju.

Odlično je rješenje nađeno za kritički aparat, koji je prezentiran neposredno uz osnovni tekst tako što je na desnoj strani (tj. recto) folije osnovni tekst, dok je na lijevoj, paralelnoj (verso prethodne folije) kritički aparat. Kritički aparat je u prvom redu organiziran tako da što transparentnije predstavi stanje teksta *Grigorovičeva parimejnika* prema paralelnom *Lobkovskom* i *Zaharijevu*, pri čemu autorice konstatiraju da uz *Zaharijev* i neki ruski tekstovi kontinuiraju upravo južnoslavenske predloške bliske *Grigorovičevu*, mada su u njima – što je i razumljivo – zastupljene ruske pravopisne i fonološke promjene, pa pretpostavljaju da je u Rusiju prenesen najstariji južnoslavenski tip parimejnika, koji je kasnije tamo redigiran.

Po riječima autorica u kritički aparat ulaze samo leksičke i sintaktičke varijante, a samo izuzetno i morfološke, uz to i red riječi, što očito ne smatraju sintaktičkom osobinom, a fonetske pojedinosti, uključujući i pravopisne varijante, ograničene su isključivo na tuđice i vlastita imena.

Pošto se radi o parimejniku, moguće je da se redosljed perikopa ne podudara u uspoređivanim rukopisima, tj. ako se tekstovi nalaze na drugom mjestu, stanje je razvidno iz sinoptičkog pregleda sadržaja. Za razliku od osnovnog teksta u kritičkom su aparatu kratice razriješene, a nadredna slova spuštена u redak, prema uzusima valjanima za svaki pojedini tekst, a ukoliko su u pitanju pogreške u prijevodu ili krupniji propusti pisara, navođen je u kritičkom aparatu odnosni grčki tekst, a uz to je navedeno koji je od tekstova najbliži grčkomu originalu. Zbog karaktera parimejnika neki se tekstovi i ponavljaju, u tim se slučajevima uporedba s paralelama vrši samo pri prvom pojavljivanju u *Grigoroviča*, a pri tom su registrirane sve varijante s oznakom lista, eventualno i retka

i s naznakom broja ponavljanja dane varijante, a pri sljedećem pojavljivanju tako obrađena teksta daje se samo uputa na kritički aparat. Kritički aparat obuhvaća kompletne tekstove, uz biblijske i one s čisto liturgijskom funkcijom, a psaltirski se stihovi osim toga uspoređuju i sa *Sinajskim psaltirom*, ali samo za *Grigoroviča*, dok se iz *Lobkovskoga* i *Zaharijeva* samo registriraju, kao i uporaba nekog drugog psaltirskog teksta u *Lobkovskom* i *Zaharijevu* koje nema *Grigorovič*.

Autorice su detaljno objasnile i uporabu tehničkih znakova u kritičkom aparatu. Iza teksta *Grig.* dolaze različiti aneksi. Kao jedan od najglavnijih i najvažnijih spomenut ću popis grčkih tekstova tropara prevedenih u *Grig.*, za čiju su identifikaciju očito obavljena obimna istraživanja, a prema redosljed u *Grig.* Iza toga slijede azbučnim redom poredani incipiti svih tropara iz *Grig.*, sa signaturama mjesta u *Grig.*, te paralelnim mjestima u *Lobkovskom* i *Zaharijevu*. Veoma je važna usporedba sadržaja *Grig.* prema liturgijskim čitanjima s drugim dvama paralelnim tekstovima, čemu je poslužila tablica u kojoj je prezentiran redosljed u svim trima rukopisima. Razlike ne proistječu iz toga što je *Grig.* defektan nego iz činjenice što između ovih triju kodeksa postoje razlike u tipološkoj pripadnosti.

Za bibliciste posebno je važna tabela s pregledom svih biblijskih čitanja, koje sadrže sva tri rukopisa, ali po redosljed u *Bibliji*, obilježjenih standardnim latiničnim kraticama za biblijske knjige, a uz to je i tehničkim oznakama obilježena fragmentarnost, ali i slučajevi gdje su napisani samo incipiti.

Iza uvodnog dijela navedeni su osnovni bibliografski podaci o *Grig.*, te o *Lobkovskom*, *Zaharijevu parimejniku* te s kraticama pod kojima se navode u ovom izdanju (datiranje spomenika, broj lista, današnja signatura i gdje se nalazi, te dosadašnja izdanja, s napomenom da se tekst *Grig.* u knjizi daje prema fotokopijama, te prijepisu Vladimíra Kyasa iz njegove ostavštine. Sam uvid u original ostvarile su tek u proljeće 1995., kad su izvršile i kolacioniranje s originalom.

Posebno su navedeni grčki izvori kojima su se služile pri razjašnjavanju teksta. Kao tehničke dopune autorice daju tabelu s latiničkim kraticama i tehničkim oznakama upotrijebljenim u obradi teksta, posebno u kritičkom aparatu, a na kraju, ispred teksta *Grig.* objavljena je vrlo iscrpna bibliografija, koja je obuhvatila osim građe neposredno vezane za parimejnik i nešto literature o jeziku, pa i o iluminaciji, zatim razne kataloge, pa i šira razmatranja iz paleosla-

vistike. Sve su bibliografske jedinice dane s punim naslovom, mjestom i godinom izdanja u izvornom pismu.

Sam tekst obrađen je prema izloženim uzusima vrhunski korektno, zbog načina prezentiranja kritičkog aparata paralelno s izvornim tekstom *Grig.* i lako pregledno, a uz pomoć danih tabela iz ovog izdanja mogu se dobiti sve informacije značajne za proučavanje teksta u raznim smislovima, prvenstveno o razrješavanju brojnih pitanja o prvotnom ćirilometodskom prijevodu *Starog zavjeta*.

Značenje *Grigorovičeva parimejnika* za makedonsku ranu pismenost i ćirilometodsku tradiciju u Makedoniji bit će još transparentnije u najvaljenoj drugoj knjizi, koja bi trebala pružiti jezičnu analizu, koja je u ovakvim pitanjima od presudnog značaja. Ako autorice ispune svoje obećanje na nivou na kojem je urađena ova knjiga, možemo očekivati kapitalno djelo za makedonsku paleoslavistiku.

HERTA KUNA

HORACE G. LUNT, MOSHE TAUBE, *The Slavonic Book of Esther. Text, Lexicon, Linguistic Analysis, Problems of Translation*. Harvard Series in Ukrainian Studies. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1998, I-X+311 str.

U seriji izdanja Harvard Ukrainian Research Institute (osnovanoga 1973. godine pri Harvard University radi istraživanja ukrajinske povijesti, jezika i književnosti) izašla je opsežna monografija o staroslavenskom prijevodu biblijske *Knjige o Esteri*. Autori, vrhunski slavisti, Horace G. Lunt, profesor na Harvard University i Moshe Taube, profesor na Hebrew University of Jerusalem, svoja su dugogodišnja zajednička istraživanja slavenske *Knjige o Esteri* zaključili upravo ovim izdanjem.

Knjiga je podijeljena u nekoliko tematskih poglavlja. U uvodnom je dijelu (str. 1-10) riječ o povijesti izvornoga *Esterina* teksta i njegovim prijevodima, zatim o mjestu *Knjige o Esteri* u biblijskome kanonu, te o prethodnim istraživanjima staroslavenske *Estere*.

Pripovijetku o Esteri, Židovki koja hrabrošću i domoljubljem spašava svoj narod ugrožen perzijskom vladavinom, napisao je nepoznati autor na hebrejskom jeziku vjerojatno u drugoj četvrtini 2. stoljeća prije Krista. Ova je povije-